

МАРК ЧЕРНЯКОВ

СУМИ — РАЙОННИЙ ЦЕНТР

— Отже, ви їдете в Суми,—сказав сивоголовий начальник.

У червні 1912 року у просторому світлому кабінеті, перед столом високопоставленої адміністративної особи, ніяково переступаючи з ноги на ногу, стояв молодий чоловік. Йому хотілося, щоб аудієнція кінчилася якомога швидше, і на кожну нову тираду начальника він відповідав покірним мовчанням і покірним кивком голови.

Начальник підняв над столом стрижену їжаком голову і провадив далі, дивлячись кудись мимо молодого чиновника:

— Ви потрапите тепер в цілком особливі умови. Досі нікого не цікавило, з чим ви борщ їсте, коли ходите банитись, не цікавили ваші домашні справи, не кажучи вже про службові... Але там... там життя зовсім інакше... там не цікавляться ні науками, ні мистецтвом, навіть політика там мало кого обходить, але ваше домашнє життя та інші подібні дрібниці — на першому плані.

Кивком голови він дав зрозуміти, що аудієнція кінчилася. До повітового міста Суми було призначено нового чиновника.

До станції Суми лишалося всього кілька перегонів. У купе було людно і задушливо. Вагон погойдувало на стиках. На верхній полиці перевертався з боку на бік молодий чиновник. Йому не спалося. У вагон увійшли сутінки. Обличчя людей подовшали, розмови стихли. На нижній полиці сидів літній чоловік з перев'язаною щогою. У нього боліли зуби. На кожній зупинці провідник приносив йому окріп і він полоскав рота, кумедно надимаючи праву щоку. Вода нудно булькотіла. Поруч сидів юнак в студентській формі. У перервах між полосканням літній чоловік балакав безугаву:

— Громадське життя в Сумах — особливе життя. У дворянському зібранні виступають цього року італійці. В театрі „Тіволі“ ставиться „Мармурова гувернантка“, Істоміна

грає Ніобею, на Соборній вулиці в будинку Овчарова відкрився дамський зал перукара Сафронова. Щомісяця з Берліна надходять новинки завивки, п'ятилітня практика в Москві гарантує успіх нової в Сумах спеціальності...

Студент дивився на нього спід перекошеного на носі пенсне і в'дливо всміхався.

— Ну, а хулігани й досі б'ють на головній вулиці обивателів, як і на Засумку? Незабаром битимуть по домівках, апетити зростуть. І скажені собаки по-старому не дають дихати місту?— Він поправив пенсне, в'дливо всміхнувся і, немов підсумовуючи думки, що турбували його, сказав:

— То правда, громадське життя в Сумах—особливе життя. І віде в цілій Росії не можна знайти міста з таким останнім криком моди з одного боку і нутряним хамством—з другого.

Бін хотів сказати щось іще, але не сказав, і, звичним жестом поправивши волосся, що впало на лоб, вийшов у тамбур.

Молодий чиновник на верхній полиці звернувся до літнього чоловіка з перев'язаною щокою:

— Скажіть, а вулиці в Сумах забруковані?

Літній чоловік виплюнув за вікно воду, що вже встигла прохолонуті, і засміявся навмисне голосно:

— Ну, що ви, що ви, молодий чоловіче,—адже Суми—це ж другий Харків!

* * *

Минуле „другого Харкова“ маловідоме і повне романтичної таємничості. Кажуть, що колись, дуже давно, біля міста не раз знаходили арабські монети VII—IX століть, що свідчить про стародавність тутешньої осілості. Як каже легенда, назву свою місто дістало від того, що тут колись було знайдено його фундаторами три мисливські суми. В центрі міста стоїть невеликий будинок з колонами і ото на нього до останнього часу і вказували, як на будинок, де зупинявся 1708 року, під час приходу шведів на Україну, сам Петро Перший. Кажуть також, що саме в цьому будинку відбулася того ж таки року військова нарада, на якій обговорювали план дій проти Карла XII і Мазепи. А втім, пізніше романтичний ореол розвіявся. Суми славилися дев'ятьма церквами, невилазною багнюкою „Берестовських калюж“. З ними однаковою мірою безславно й марно воював лорд-мер міста пан Золотарьов, потрапивши з поручиків у земські канцеляристи, а згодом посівши з протекції пост Сумського градоначальника.

Центром усього громадського життя Сум була Соборна

вулиця. Щовечора тут товклася юрба гульвіс, вистилаючи путь лушпинням. Сумські кавалери, хвацько накручуючи вуса, викаблчували перед своїми баришнями, розважаючи їх жартами й дотепами, від яких ще дужче червоніли й без того нарум'янені елегантні кавалери й дами. Все коло розгаз закінчувалося звичайно тим, що ця свяtkово на-строена юрба йшла в кінематографи „Цейлон“, „Міраж“, „Ампір“, „Люкс“. Виявлялося, що найважче потрапити саме в „Міраж“.

Велика, яскрава афіша сповіщала, що: „Сьогодні гран-дюзна програма: 1. „Пате-журнал“, 2. „Тигр“ (тяжка драма), 3. „Навала племінників“ (комічна).— Початок сеансів о 6 го-дині вечора“.

Обиватель ішов до електротeatру „Міраж“ дивитися „тяжку драму“ „Тигр“, а місто з 10-ї години вечора ста-вало нудним і пустинним, навіть сірників ніде було ку-пити.

Об 11-й годині в Покровському сквері гасили ліхтарі. Біля пам'ятника всі лави захоплювали „нічні феї“, з неви-димих провулків з'являлися шукачі пригод, починався торг, який кінчався майже завжди бійками й різаниною. Із „Швей-царії“ долітали тужливі звуки музики, в „Бристолі“ й „Ве-ликій Сумській“—галас, веселощі, брязкіт бокалів і по-хриплі жіночі голоси.

На Холодній горі стояла сумна тюрма з ґратчастими вікнами, яку з певних обставин довелося 1912 року значно поширити. Машинобудівельні майстерні Бельгійського това-риства щодня випускали в місто по кілька тисяч відер брудної води. Вода бігла брудними вулицями, спинялася біля Подольного провулка і нестерпно смерділа на всю околицю.

Недалеко від станції стояли дерев'яні корпуси єдиного в місті лікувального закладу—земської лікарні, жалюгідні, брудні, занедбані, біля яких юрмилися худі, змучені, зго-лоднілі відвідувачі, що діставали в необмеженій кількості очищену соду від усіх хвороб.

Власник книжкової крамниці й друкарні Ільченко реда-гував щоденну „позапартійну“ газету „Сумской вестник“. На першій сторінці газети 1912 року щодня містилася об'ява: „Молодий чоловік 26 років, працьовитий, чесний, тверезий—ласкаво просить посаду конторника, табельника, знає сіль-ське господарство, за невелику плату. Для переговорів можу з'явитись особисто, не зважаючи на відстань...“

На останній сторінці газети писалося: „Хулігани зна-хабніли, врятуймо місто від хуліганів“. І ще: „Професіо-нальних старців у нашому місті дуже багато. Настирливо чіпляються вони до прохожих на вулицях, нахабно дзво-нять біля парадних під'їздів або ж з'являються просто в бу-

динок, висловлюють невдоволення і нізачо не підуть геть, коли помітять, що в домі немає нікого з чоловіків“.

А в будинку дворянського зібрання на другому поверсі йшла гра. „Батьки міста“ Харитоненко і Суханов, Лещинський і брати Черняєви, Осмолови і предводитель дворянства Троскін програвали в шмендефер тисячні суми й вистоювали до ранку за зеленими більярдними столами, заганняючи в лузи разом з костяними шарами маетки, плантації і добробут міста.

А втім, у місті все було як слід. Біля дверей земської лікарні вмирала, дожидаючи допомоги, робітниця К., скалічена в майстернях Бельгійського товариства; шишкарівські хулігани зривали лавочки на всіх вулицях; гроза місцевого жіноцтва Грандт мчав до вокзалу спокушену ним гімназистку п'ятого класу; у відбудованому після пожежі театрі Корепанова йшла нова сентиментальна трагедія, в духовному училищі шмагали різками зблідлого юнака за вільнодумство й згадування імени господа-бога всьє; в кадетському корпусі блискучим танцем відкривався акто-вий вечір...

Повітове місто Суми, цей „другий Харків“, святкував золотий вік свого процвітання.

II

Взимку 1938 року в купе загального вагона поїзда Харків-Київ їхав юнак. У купе було тісно й шумно. В ньому їхали студенти харківських інститутів до рідного міста Суми на канікули. Коли до вагона увійшли сутінки, студенти розійшлися по сусідніх купе. Там були їхні товариші по інституту—земляки. Вони заспівали. В купе лишився тільки дідок з маленькими сльозливими очима. Він розповів, що живе в Сумах у старшої дочки, яка працює лікарем в одній із сумських лікарень, а зараз оце вертається з Харкова, де гостював у сина.

— Скажіть, а в Сумах вулиці забруковані?—спитав його юнак.

— Ну, що ви, що ви, молодий чоловіче,—сказав старий, виразно здивований із необізнаності юнака.—Адже Суми—це ж другий Харків!

* * *

В гостиниці „Гранд-Отель“ юнакові відмовилися дати місце.

— Сорок місць заброньовано для учасників районного зльоту сількорів, двадцять—для учасників районної олім-

пади художньої самодіяльності,— сказав спокійно завідувач гостиниці.

У вестибюлі гостиниці зібралося кілька чоловіка приїжджих. Вони прибули з Москви, Ленінграда, Горького, з Урала, з Донбаса.

— О, сумські компресори потужністю в 850 атмосфер, це компресори високої якості,— казав горьківець.

— Я не знаю, як компресори, але нержавіючу сталь тут навчилися робити по-справжньому,— сказав донбасівець.

Юнак, певно, вирішив, не дожидваючи номера, податися до міста. Він здав служникові на схорону речі, домовився про одержання койки і вийшов.

Місто вже прокидалося, точніше кажучи — прокинулося. Межа між ніччю і днем тут дуже різка. Перехід від першої до другого раптовий. Він приходить з гудком і виявляється в русі. На вулицях одразу стає людно й шумно. Люди в спецівках поспішають на завод імені Фрунзе і текстильну фабрику, на рафінадний та інші промислові підприємства міста. Цей рух не припиняється потім уже протягом цілого дня. Сумчанин завжди поспішає. Йому завжди ніколи. Він дуже швидко опанував новий темп життя міста, принатурився до руху легкових і вантажних машин, вивчив правила руху і відчуває себе так, ніби й народився у великому промисловому центрі.

Данило Гнатович Ключко прокидається на Засумку разом із містом. Він начальник прольоту ливарного цеху заводу ім. Фрунзе. 1898 року чотирнадцятилітнім хлопцем він прийшов у майстерні Бельгійського товариства і з того часу працює на заводі. У нього сьогодні багато роботи — в цеху термінове замовлення на литво; треба прийти раненько. Він поспішає на завод. На Червоному майдані він зустрічається з Георгієм Івановичем Легкуновим. Легкунов — бригадир формувальників. В бригаді в нього сім чоловіка, і йому також дуже ніколи.

Раніше за інших прокидається Параскева Йосипівна Супрун. На столі в чистенькій кімнаті стоять п'ять фотографічних карток. Це її діти. Четверо синів і дочка Аня. Ані вже давно немає дома: вона вчиться в Московському Менделєєвському інституті, вона відмінниця в навчанні і парашутистка.

Сини! Параскева Йосипівна довго дивиться на фотографії. Старший в інституті вчиться, а цей — лейтенант, а ось цей робітфак закінчив, а Стьопа? Хто тепер не знає Стюпу? Він пілот-випробувач, орденоносець і член Верховної Ради. Вона готує чоловікові сніданок, виряджає його на завод, чепурить кімнати. Потім вона виглядає листоношу. Розлетілися діти, і тільки вістоську від них приносить часом листоноша. Може, й сьогодні буде лист...

Лікар Розенкранц починає свій день у сніжнобілому халаті. У нього багато діла. Він ніколи не поспішає і завжди все встигає зробити.

1937 року в родильному домі народилося 2680 дітей. Він обходить просторі світлі палати, розмовляє з тими, що видужують, дає розпорядження, заспокоює породіль.

— Чудові діти родяться в наш час, — каже він. — Усе більше дев'ятифунтові, здоровенькі.

У великій операційній доктора Гуревича тихо й світло. У міжрайонній сумській лікарні десять відділів, всі операції робляться на місці.

— Недавно оперували серце, — це вам не очищену соду від усіх хвороб виписувати!

В місті — центральна лікарня, дитячий санаторій, родильний дім, санаторій фізичних методів лікування, дитячий диспансер, широка мережа ясел, чотири поліклініки, туберкульозний санаторій, прекрасно поставлена швидка допомога. В місті багато навчальних закладів. 19 середніх шкіл, технікуми, робітфаки, педагогічний інститут.

Вечір. На вулицях людей дуже небагато. В клубі імені Фрунзе великий вечір танців. Заводські дівчата кружляють у вальсі з студентами, що поприїздили на канікули.

На клубних сходах ми зустріли робітника заводу імені Фрунзе тов. Кобзаря. Він заклопотаний. В руках у нього важка папка з нотами. Товариш Кобзар — староста хорового гуртка. Він поспішає.

— Зараз репетиція, а дочки затрималися дома; лишенько — не родина, а ціла хорова капела.

В кімнатах, де колись „батьки міста“ грали в карти, йде репетиція опери „Євгеній Онегін“. Татьяну грає хемік заводу ім. Фрунзе тов. Висоцька. Вона вивчає роль.

— Я люблю театр і хочу якнайкраще зіграти роль Татьяни... — В очах її спалахують вогники і голос бринить переконливо.

У незграбних валяннях, старіючий, буркотливий, але незмінно хороший Сергій Трохимович Вокал готує реквізит і декорації до опери „Євгеній Онегін“.

— А як вона співала, Вяльцева! — згадує Сергій Трохимович. — Так співала, що... — він усміхається, хитро мружить очі й додає:

— Та що там Вяльцева! — свої Вяльцеви є. От Козинець Іван, Шевченко — з нашого аматорського гуртка, а зараз у столичні опери вийшли. Я вже про Чайку не кажу! От ім'я дівчини забув, пам'ять на старість зраджувати стала, а голосу ніколи не забуду!

Ніч. Спить районне місто Суми, залите електричним сяйвом. Заснуло спокійно на кілька годин. Прекрасний, міцний сон — і завтра знову кипуча творча робота.